
NAGYROMÁNIA SZÜLETÉSE

Miskolczy Ambrus

Nagyrománia születése I. rész

Nagyrománia először az antanthatalmak ígéreteiben született, de mivel Oroszország Románia szövetségese volt, Besszarábia visszaszerzésére akkor még nem gondolhattak az antantbarát román politikusok. A cári hatalom összeomlása viszont meghozta Besszarábiát. A Habsburg-monarchia megrendülése pedig új távlatokat villantott fel. Először azt, hogy a wilsoni pontokat lehet érvényesíteni, és aztán azt, hogy ezeken túllépve elérni a titkos szerződésnek megfelelő célt. Maga Wilson is lemondott a Monarchiáról, 1918 szeptemberének végén nyilatkozatban jelezte, hogy Szlovákia a csehszlovák állam része, Erdély pedig egyesül Romániával. Ezután nem sokkal Bulgária kapitulált, november elején pedig a Monarchia fegyverszünetet kötött Olaszországgal. Közben a magyar kormány is felmondta a kiegyezést, október végén Budapesten kitört az őszirózsás forradalom, és Károlyi Mihállyal az élen olyan kormány került az ország élére, amelynek tagjai ellenezték a háborút. Jellegzetes pacifista forradalom volt ez a militarista Európában. A franciák Budapest és Bécs elfoglalására készültek, ami a magyar kormánynak nem volt ellenére, mert jobban tartott közvetlen szomszédjaitól, és abban bízott, hogy végső esetben az ország határait népszavazás útján lehet majd eldönteni. A magyarországi románok óvatosan, de határozottan léptek. Október 18-án Vaida Voevod a budapesti parlamentben bejelentette, hogy a román nemzet él önrendelkezési jogával. Nyitott kérdés maradt, azonban, hogy ezt miként teszi.

Nemzeti gyűlés Gyulafehérvárt: 1918. december 1.

A nemzeti önrendelkezés gyakorlati kivitelezésének két módja lehetett: a népszavazás és a népgyűlés. A népszavazás az ellenszavazatok magas arányának kockázatával járhatott. A nép- vagy nemzeti gyűlés viszont biztosíthatta a népakarat egyöntetűségének látszatát. Az események sodrása ez utóbbi felé mutatott. A vesztes háború anarchiával járt, a keleti fronton bevetett katonák jelentős részben bolsevizálódtak, maguk is népi hatalmat akartak, a régi rendet felszámoló, a kommunizmus eszményét megvalósító szocialista forradalmat. A világháborúban ugyanis megtapasztalták, hogy az egalitárius közellátást és az élet egészét meg lehet tervezni, és ez az élmény a magántulajdon világát felszámolni akaró kommunista messianizmus egyik forrása lett. De minél nagyobb volt a parasztok aránya egyik vagy másik nemzeti résztársadalmon belül, annál erősebben élt a vágy a magántulajdon bővítése iránt, és a köztulajdon mítosza itt alig hathatott. Ez is magyarázza, hogy a románok világában könnyebb lehetett a rendet fenntartani. A magyar nemzeti tanácsokhoz hasonlóan a románok is nemzeti tanácsokat, majd nemzeti gárdákat hoztak létre, és november 9-én felszólították a magyar kormányt, hogy adja át a közigazgatási hatalmat az ország keleti részei fölött. A magyar kormány az ország teljes demokratizálásával és nemzeti autonómiák felállításával próbált kompromisszumot keresni. November 13–14-én Jászi Oszkár a román vezetőkkel tárgyalt, ezek viszont miután Maniu is megérkezett Bécsből, megmondta mi a cél: a teljes elszakadás. A tét a nemzeti hegemonia volt. Jellemző, hogy Goga már 1914-ben úgy nyilatkozott Jászi Oszkár elképzeléseiről: „azért demokratizál, hogy aztán kolonizálhasson minket”.¹ Négy nap múlva a román vezetők nyilatkozatukban ünnepélyesen kifejtették, hogy a határok megvonását nemzetközi bíraskodástól, és nem a nyers erőttől teszik függővé, aztán november végén kérték a romániai hadsereg bevonulását. Az erdélyi román vezetők vigyáztak a rend fenntartására, keményen léptek fel a földfogláló parasztmozgalmak ellen, saját javaik biztosítása érdekében is, és azért is, mert tudták, hogy ez a győztes hatalmak számára ügyük megítélésekor milyen fontos lehet, miközben a magyar kormánynak a mindennapi anarchiával kellett szembesülnie, és emellett, ami veszélye-

sebb volt: a kommunista mozgalmak térhódításával. Ugyanakkor a falvak világát a Romániával való egyesülés céljával mozgósították. És ezt követelő hitvallás százait írták alá vagy látták el kézjegyükkel.

Az erdélyi román politikai vezetés kétfrontos harcot folytatott, az egyiket a magyar kormányzat ellen a Romániával való egyesülés érdekében, a másik front rejtett és mellék front volt, éppen a hivatalos Romániával szemben. December 1-ére népi-nemzeti gyűlést hívtak össze Gyulafehérvárra. Az egyesülés kimondása nem lehetett kérdéses, de annak formája körül folyt a vita. A baloldali román hangadók Románia demokratizálását követelték. Vasile Goldiș még azt javasolta, hogy Erdély valamiféle autonómiát élvezzen addig, amíg az alkotmányozó nemzetgyűlés nem dönt másként, melyen egyébként szerinte a magyarok és németek is képviseltetnék magukat számarányuknak megfelelően.² Tartani lehetett ugyanis a romániai politikai elit – kortárs kifejezéssel: oligarchia – nyomasztó hegemóniájától, és a történelmi lelkiismeret sokakat arra ösztönzött, hogy amit a románok méltán számon kértek a magyaroktól, azt most ők adják meg nekik. Végül kompromisszumos megoldás született.

A hagyomány szerint 100 ezer, szerényebb fogalmazásban több tízezer ember jelent meg, és hallgatta hatalmas lelkesedéssel, amit a hivatalos nagygyűlésen 1228 küldött szavazott meg, az erdélyi, bánsági és magyarországi románok egyesülését Romániával. Továbbá azt, hogy az ideiglenes erdélyi autonómia az általános választójog alapján választandó alkotmányozó gyűlésig fennmarad. Meghirdették „a teljes nemzeti szabadságot az együttélő népeknek”, leszögezve, hogy azok létszámuk arányának megfelelő arányban képviseltetik magukat a közigazgatásban, a kormányzatban és az igazságszolgáltatásban. A román nemzeti mozgalom még következetes volt saját értékeihez, másnak is meg akarta adni, amit magának követelt. Beteljesült a nemzeti egység látomása és programja. Maniu előzőleg arra kérte a román kormányt, hogy a hadsereget ne engedje a Gyulafehérvárig. És így sikerült érzékeltetni, hogy az erdélyi románság saját elhatározásából döntött, külső befolyástól függetlenül, és ezt a román kormánnyal szemben is kifejezésre juttatták. Gyulafehérvárt ideiglenes kormány szerepét játszó Kormányzó Tanácsot (Consiliul Dirigent) állítottak fel, amelynek Iuliu Maniu lett az elnöke, aki aztán „átmeneti időre” az 1868-i nemzetiségi törvényt vezette be.³

De az ily módon ígéretes kezdet után vajon beteljesülhetett-e az „együttélő népeknek” szóló ígéret? Vagy csak történelmi szerepcserére került sor? Nem sok jót ígért, hogy Goga, aki egyébként megértette a romániai magyar igényeket, később úgy nyilatkozott, hogy szerinte a gyulafehérvári „fogadalmak” kétségbe vonják Románia nemzetállami jellegét, és a nagylelkűség csak „a szabadság küszöbéhez érkezett rabok furcsa lelki állapotából” fakadt.⁴ Nagyobb baj, hogy a Kormányzó Tanács tudatosan hamisította meg a történelmet, amikor a magyar egyházfők követeléseit olyasmivel tromfolta meg, hogy Erdélyben csak 1859-ben szabadították fel a jobbágyokat, és a románok számára a legkedvezőtlenebb módon.⁵ Ez a képtelenség demográfiai számháborúval társult.

A liberális vezér, I. I. Brătianu, aki december dereka felé miniszterelnökséget vállalt, a kemény centralizációt képviselte. Miután 1919. január 12 megkezdődtek a béketárgyalások, egyszerűen azt hazudta, hogy a megszerezni kívánt új területeken a románok számaránya 62%, a magyaroké csak 15%.⁶ Jellemző a kettős beszédre, nyilvánosságnak szánt hivatalos román iratok az aradi és temesvári román lakosság magas arányát hangoztatta, Brătianu az ott járt francia tábornoknak arról beszélt, hogy a városi román értelmiség „részben elfogadta a magyar uralmat,” aki nem, annak menekülnie kellett, és „ebből adódóan nagyon kevés román él a városokban”.⁷ A román delegáció beadványa ezt a kijelentést prorasszista okfejtéssel korrigálta, azt állítva, hogy a határ menti városok magát magyar anyanyelvűnek valló lakossága 10–20% zsidó.⁸ Egyébként miközben a román fél a nemzetiségi elvre hivatkozott, azt is hangsúlyozta, hogy ezt nem lehet maradéktalanul érvényesíteni, mert a katonai és a gazdasági szempontok fontosabbak. A román békedelegáció – az 1910-es magyar népszámlálás alapján – azt becsületesen kimutatta, hogy a Magyarországból általa követelt területen a románok aránya 48,3%. Az már kevésbé becsületese húzás volt, hogy a magyarokat és a székelyeket külön választotta, akik együttes aránya 42,1%, és bölcsen nem fejtegette, hogy a székelyek is magyarok. Aztán a magyarokat még tovább bontotta: zsidókra és cigányokra.⁹ Brătianu az 1916-os szerződéshez ragaszkodva nemcsak Békéscsabát és Vásárosnaményt akarta megszerezni, hanem még a Bánság egészét is be akarta kebelezni, ami a szerbekkel való komoly konfliktust jelentett. A méltányosságon és igaz-

ságosságon alapuló világrendet naivitásnak tartotta, és bár a nyugati tárgyalópartnerek nem szerették, a román kormányt mégis szövetségesnek ismerték el, a magyart pedig semminek sem. Igaz, Wilson Magyarországot baráti országnak tekintette, de európai szövetségesei letorkolták,¹⁰ és azt sem vették figyelembe, hogy 1918. december 22-én Kolozsvárt 40 ezres népgyűlés a magyar állam iránti lojalitását fejezte ki. A román fél pedig köszöriülte a kardot. Március 20-án Vaida Voevod, akit a párizsi béketárgyalásokra küldtek ki, azt fejtegette Maniunak, hogy a bolsevizmus elhárítása érdekében a magyarokat át kell űzni a Tiszán, a szerbeket pedig a Dunán.¹¹

Március 21-én a kommunisták át is vették Károlyitól a hatalmat, és folytatta annak külpolitikáját, dunai konföderációt vallott célként és népszavazással megállapítandó határokat. Viszont Kijevben az ottani parancsnok és Cristian Rakovski, a román szocialista mozgalom egyik szervezője már romániai kommunista forradalom kirobbantására készült, de Lenin leintette őket. Április derekán viszont a román hadsereg diszkrét francia támogatással megkezdte az előnyomulást, és május 1-én elérte a Tiszát. Közben kikiáltották a bajor tanácsköztársaságot, és Ausztria is közel járt a kommunista hatalomátvételhez. Vaida Voevod meg is írta Maniunak, hogy „az egész békekonferencia a kormányzati rendszer bolsevizálódásának benyomását kelti. Van egy diktátor, ketten-hárman beérik a hiéna szerepével. A többiek sakálok, akik egy-egy csonttal pucolnak a fészükbe. Biztosan megyünk át a régi kormányzati formák és rendszerek elértéktelenedésének időszakán. Minden kormány a jövőben űzi a demagógiát, lefelé nagy fegyelmet tanúsít, kifelé kapitalista imperializmust. A politikai-gazdasági tényezők eme labilitása később vagy korán a kapitalista rendszer felbomlásához vezet.” És miután hosszúra sikerült a párizsi élménybeszámoló, a levélíró kedélyállapota is változott, és még azt is kifejtette, hogy újabb rabszolgaság helyett inkább a bolsevizmust vállalja, bár ő is azon 20–30 birtokos közé tartozik, akinek többje van ezer holdnál, de „ördög vigye a vagyont, [...], amikor a nemzet sorsáról van”. És akkor Franciaország és Anglia sem menekül a bolsevizmus elől, és ne „is mentse őt az Isten”. Viszont hasznot kell húzni a bolsevizmus magyarországi térhódításából, hiszen ha Kun Béla uralkodik a Tiszán túl, a

Tiszán innen a magyarok is inkább Romániát választják.¹² A román állami vezetés számára az a ragyogó alkalom kínálkozott, hogy megmentse Európát a bolsevizmust terjedésétől.

A magyar kommün leverése

A magyar kommün elődje politikáját folytatta, amikor népszavazásos békét kért, ugyanakkor túllépett ezen, amikor fegyverrel próbálta érvényesíteni a nemzeti önrendelkezés követelményét. Ezt Lenin is meghirdette, így hozták létre Ukrajnát, oroszlakta területeket csapva hozzá. Ugyanakkor ez a kommunista politika a nemzetek nagy egységében gondolkodott, abból kiindulva, hogy a munkásosztály felülemelkedik a nemzeti érdekeken. A magyar kommün hadserege észak felé támadt, hogy kapcsolatba léphessen a szovjet vörös hadsereggel. Csakhogy ennek más prioritásai akadtak. Lenin békét tanácsolt magyar elvtársainak. Clemenceau pedig azt ígérte, ha a magyar hadsereget északról visszavonják, akkor az időközben támadó román hadsereg is hátrább vonul. A magyar hadsereg északról visszavonult, a román hadsereg viszont nem. Ezért július 20-án a kommunista hadsereg a románra támadt, de a román fél már hozzájutott a magyar haditervekhez, így az offenzíva összeomlott, a román hadsereg augusztus 4-én Budapestet is elfoglalta. Közben júniusban Wilson és Lloyd George Romániát azzal vádolták, hogy agresszív magatartásával hozzájárult a bolsevizmus magyarországi térhódításához. És a román hadsereget is hátrább akarták rendelni, de a franciák elsímították az ellentéteket. A román történetírás büszkén emeli ki, hogy a román megszállás hozzájárult Magyarország gazdasági életének normalizálásához.¹³ A nagyhatalmak viszont nem helyeselték a román intervenciót, Clemenceau olyan határozott hangú sürgönyt menesztett Bukarestbe, melyben megfenyegette a román kormányt, „ha nem állítja meg azonnal csapatait, mindent visszaveszünk, amit tőlünk kapott”.¹⁴ A román hadsereg azt vette el Magyarországtól, amit tudott, és étvágyára jellemző, hogy az állatállomány 30%-ára, továbbá a mezőgazdasági gépek 30%-ára tartott igényt.¹⁵ És miután a magyar kommün zavarta meg az új Európa párizsi építését, most a román hadsereg garázdálkodásai, miközben a felszabadító

szerepében tetszelgett a román vezetés. A békekonferencia kemény hangú jegyzékben követelte a rekvirálások beszüntetését. Aztán olyan megbízottakat küldtek Bukarestbe, akik végül elsimították a román kormányzat és a párizsi békecsinálók közötti ellentéteket. De végleges döntés csak később született a határok kérdésében. Közben mérvadó magyar politikusok felajánlották a magyar koronát a román királynak, de ez a dualizmus természetesen nem nyerte el a román fél tetszését, a királyig el sem jutott a szükség és a kétségbeesés szülte ötlet.¹⁶ Az egyik olyan román újságíró, aki ezekben az időkben Budapesten tartózkodott a hallottak és látottak alapján az a meggyőződés alakult ki, hogy a román intervenció mérnökei, a liberálisok tudatosan juttatták hatalomra az általuk vallott nemzeti eszmény legádázabb magyar ellenségeit, és így ezek a liberálisok alapozták meg a magyar–román antagonizmust.¹⁷ Kétségtelen, jól jött a román politikának egy olyan „reakciós” magyar rendszer, amelyre a magát demokratikusnak hirdető Európában újjal lehetett mutogatni. Így jobban tudták leplezni belső bajaikat.

A Párizs-környéki békék

A béke bevallott célja életképes államok kialakítása volt a soknemzetiségű Monarchia helyén, de miután a gazdasági és helyi imperialista szempontok kereszteztek a nemzeti önrendelkezés elvét, újabb soknemzetiségű államok kialakítására került sor, Közép-Európa balkanizálására – mint azt sokan szóvá tették. Már kezdetben beárnyékolta a nemzeti önrendelkezés szép elvét a korábban megkötött titkos szerződések önrendelkezést messzemenően sértő kitételei. A legkíméletlenebb imperializmust a leggyengébb győztes, Franciaország képviselte. Olaszországot nem is tekintették győztesnek, Romániára nehezteltek a különbéke miatt. A román küldöttség vezetőjének I. I. C. Brătianunak nem egy sértést kellett elviselnie. Lloyd George, angol miniszterelnök például kétségbe vonta az egyesülést kimondó – besszarábiai és erdélyi – nemzetgyűlések spontán jellegét, és túlzottnak tartotta a román követeléseket. Franciaország viszont Románia mellett állt ki. Berthelot tábornok megírta miniszterének, „ha kielégítjük a románok jogos követeléseit

és betartjuk azt, amire elköteleztük magunkat, Romániában 25 milliós népességgel rendelkező valóságos francia gyarmatunk lesz, amelyben fejleszthetjük iparunk és kereskedelmünk, és otthon fogjuk magunkat érezni.”¹⁸ 1919 júniusában Versailles-ben megszületett a Németországgal való béke, amely megsemmisítette a korábbi német–román különbékét. És míg ez csak elégtétellel tölthette el a román delegációt, az Ausztriával folyó béketárgyalások már annál kevésbé. Az amerikaiak nem akarták egész Bukovinát Romániának ítélni, de ez végül csak valamiféle zsarolásnak bizonyult, mert Brătianu nem akarta elfogadni azt, hogy országa külön szerződésben biztosítsa a nemzeti kisebbségek jogait, mondván, hogy az ilyen szerződés sérti a román szuverenitást, sőt, a parlamentben később arról beszélt, hogy az ilyen nemzetközileg ellenőrzött szerződés megzavarja a kisebbség és többség testvéri együttélését, miközben a kisebbségeknek nagy szüksége van a többségre. És ezt az önmaga szatírájának beillő kijelentést még meg is tapsolták.¹⁹ Egyesek szerint Romániát a kisebbségi szerződéssel zsarolták, hogy kőolajának kiaknázásában megfelelő engedményeket tegyen, és aztán mikor sikerült megegyezni, a kisebbségek helyzetét sem vizsgálták.²⁰ Miután szeptember 10-én megszületett a saint-germaini béke Ausztria és a nagyhatalmak között, két nap múlva Brătianu otthagyta Párizst, és aztán már Predealon kiszállt a vonatból, autóval folytatta útját, mert tartott a bukaresti pályaudvari tüntetésektől.²¹ A miniszterelnökségről is lemondott. Decemberben aztán – hosszas tárgyalások után – Románia elfogadta a kisebbségi szerződést, amelyben „saját akaratából” kötelezte magát, hogy „faji, nyelvi és vallási különbség nélkül” biztosítja lakosai számára a szabadságot és az igazságot. Elismerte a zsidók román állampolgárságát, és ezzel megtörtént a zsidóemancipáció. Elismerte a Népszövetség ellenőrzési jogát, ami ellen Brătianu körömszakadtáig küzdött. Románia anyagi érdekeit sértette az, hogy szabad tranzitforgalmat kellett biztosítania a szövetséges hatalmak számára. Újabb vizály forrása lett az is, hogy Amerika Dobrudzsát etnikai határok mentén akarta megosztani, végül a román álláspont győzött, visszaállították az 1913-as határokat. Még Amerika képviselte a méltányosságra törő legmorálisabb álláspontot, de erről Franchet d’Esperay tábornok így nyilatkozott Vaida Voevodnak: „Ezeknek a sertéskereskedőknek semmi sem szent, csak a pénz... [Vaida

kérdése:] De a wilsoni pontok, amelyek morális kötelezettségeket szegnek le? [Válasz:] Ezeknél erkölcs? Elvek? Pénz és kizsákmányolás, a többi képmutatás.”²² A románoknál ez még némi szakértelem hiányával párosult, mert a rekvirált magyar mozdonyok ott rozsdásodtak meg Romániában, mert nem megfelelően helyezték őket üzembe.²³ És vajon igaz, amit a Trianonról szóló román monográfia állít: a románok nem tudták néhány hónap alatt azt begyűjteni Magyarországon, amit évek alatt vesztek, már azért sem mert a hatékonyság nem jellemezte sohasem a román akciókat.²⁴ Lehet, de a hatékonyabb begyűjtéshez Bécset és Berlint is el kellett volna foglalni, mert nem a magyar honvédség foglalta el Románia jelentős részét, hanem a közös hadsereg és még inkább a német. Az említett monográfia érve: „a két világháború közötti román jólét inkább kívánság volt, mint valóság, másrészt pedig a magyar gazdaság sokkal gyorsabban összeszedte magát, mint ahogy a román meg szállás okozta hatalmas károk lehetővé tették volna.”²⁵

A magyar álláspontot a békekonferencián előadó Apponyi Albertnek igaza volt, amikor imperializmussal vádolt. De az ő történelem leckéje sem volt hiteles, mint ahogy a többieké sem. Viszont az ő kiküldése azért nem volt szerencsés, mert ugyan ékesen tudott szólni, de az ő egykori iskolatörvényének rossz híre volt, a háború kitérését is lelkesen köszöntötte, olyan nemzeti állameszmét hirdetett, amelynek román, cseh, szerb változata ellen most hadakoznia kellett, és a magyar kultúrfőlenyre való hivatkozás sem tehetett jó benyomást. Olyan keretben adta elő a magyar álláspontot, hogy azt feudálisnak lehetett minősíteni, míg az azt elhárító pszeudodemokrata képmutatás mögött fegyveres erő állott. Így egy Berthelot nyugodtan mondhatott olyasmit, hogy a magyaroknak nincs nemzeti öntudata.²⁶ És a magyar fél hiába kért népszavazást. A konferencia elnöke, Alexandre Mille- rand azzal hárította el a magyar kérést, hogy már 1918 októberében és novemberében kifejezésre jutott a népakarat, a magyar kormány autonómia ígéretei nem feledtethetik, hogy a magyar politika korábban évek során el akarta fojtani a nemzetiségek hangját.²⁷ A hivatalos nagyhatalmi válasz szerint a népszavazás, „ha az őszinteséget garantálnák, nem adna érezhetően más eredményt, mint amire az etnográfiai viszonyok alapos tanulmányozása vezetett.” A román delegáció

még azt a kérdést is feltette, hogy ki lenne képes az őszinteséget biztosítani, és különben is a népszavazás alkalmatlan általános helyzetek értékelésére.²⁸ A nemzeti önrendelkezési jog és a népakarat így a győztesek akaratát és legyőzöttek fölötti rendelkezés gyakorlatát juttatta kifejezésre. Ez a győztesek táborában sem mindenkinek tetszett. Lloyd George egy ideig ki is állt a magyarok mellett, de aztán belátta, hogy ha újra kezdenek mindent, a korábbi angol álláspontot is revideálni kell.²⁹ Nitti kiállításának ezek után nem is lehetett súlya. A hungarofóbia győzött, és a politikai számítás: Magyarországot a győztesek már nem tudták volna maguknak megnyerni, az utódállamokat nem akarták elveszíteni a népszavazásos békével. Maguknak valahogy úgy adták be az általuk hirdetett nemzeti önrendelkezési jog megsértését, hogy kisebb igazágtalanságokat el kellett követni a nagyobb igazság érdekében. És ez megfelelt Hegel és Marx történelemfilozófiai tanításának is. Wilson, akit a gyulafehérvári román nemzeti gyűlésen apostolként ünnepeltek, keserűen visszavonult, de előtte, amikor az írek Anglia ellen kérték a támogatását, mindazt, amit az önrendelkezési jogra való hivatkozással tettek, metafizikai tragédiának nevezte, és arról vallott, hogy nem is sejtik micsoda szorongást él át milliók reményeinek felkeltése miatt.³⁰ Igaz, Wilson mások szolgálatát valló keresztény hívő volt, a békecsinálók Isten-hite politikai szenvedélyeikhez igazodott.

1920. június 4-én aláírták a trianoni békét.

Magyarország gyászolt, de Románia sem repesett az örömtől. Igaz, többet nyert, mintha például Oroszországgal együtt győzött volna, mert ebben az esetben nem jutott volna Besszarábiához, bár közelebb került volna a Tiszához. Ha viszont Németországgal győz, csak Besszarábia lett volna a jutalom. A békeszerződés azonban a kereskedelmi forgalomra olyan kitételeket tartalmazott, amelyek miatt Románia saját szuverenitását vélte sértettnek. A nagyhatalmak ugyanis Magyarországot sem akarták teljesen életképtelenné tenni. Viszont az utódállamokban saját szövetségeseiket keresték, és Romániát is mesterséges alakulatnak, saját döntéseik eredményének tekintették.³¹ Szovjetunió ellenében pedig Romániának megint valamiféle bástya szerep jutott. Besszarábia egészét Romániának való ítélték, bár a lakosság 40%-a nem románok alkották. A szovjet kormány nem is ismerte el a párizsi békét. Ferdinánd király

még 1919 júniusában keserűen jegyezte meg: „Kis országot örököltem, de függetlent, ma Nagy-Románia készül, de vazallus Románia, és fel is teszem a kérdést, hogy itt van-e a helyem ezen a trónon.”³²

A hivatalos Románia viszont okkal tekintette, hogy Nagy-Románia az ő műve. Míg az Ókirályság az egykori vajdaság Moldva és Havaselve területét foglalta magában, mintegy 130 ezer km²-t, az új Románia már Bessarábiát és Bukovinát, valamint Erdélyt, Máramarost, valamint Bihar és Bánság egy részét. Románia területe megkétszereződött, 295 ezer km²-re nőtt, lakossága pedig 7,5 millióról 16,5 millióra emelkedett. Az új állam sokszínűsége, tájainak kultúrmorfológiai változottsága, egyes részeinek etnikai mozaik jellege, a társadalmi és területi szintkülönbségek viszont állandó államéleti strukturális válsággal jártak, és minduntalan előjöttek a politikai vezetőrétegek egymással való küzdelmeiben, bár az új államot létében egyáltalán nem fenyegették. Constantin Argetoianu, aki emlékirataiban korának legteljesebb és legmaliciózusabb történetét vázolta fel, kesergett is az erkölcsök különbözősége miatt. Azt hitték és másokkal ő is, hogy az erdélyiek javítják a balkániak erkölcsét,³³ de valami újat kellett megtapasztalni. Mert az Ókirályságban a kulisszák mögötti fanarióta politika dívott,³⁴ most viszont az általános szavazati jog biztosítása miatt a tömegpolitika valami újat hozott. Az országnak két pólusa alakult ki: Bukovina volt a legcivilizáltabb régió,³⁵ igaz, a románok nem alkottak abszolút többséget. Bessarábiában abszolút többséget alkottak, de a cári birodalomhoz való tartozás nem hozott dinamikus fejlődést, azok a román hivatalnokok, akiket ide helyeztek, szolgálatukat büntetésnek tekintették.³⁶ Erdélyt már jobban szerették. A hagyomány szerint Brătianu úgy nyilatkozott, hogy „szeretem Erdélyt, de erdélyiek nélkül”. És míg sok erdélyi az új Romániában és annak központjában, Bukarestben megtalálta a maga számítását, sokan lenézték a balkániként aposztrofált regáti – ókirályságbeli – kalandorokat, hiszen az első világháború után Erdélyben „apostolkodni” a kor egyik legkifizetődőbb üzlete volt.³⁷ Ez az apostolkodás kétoldalú, korábban főleg az erdélyiek játszották a nemzeti lelkiismeret őreinek szerepét... Most viszont kölcsönösen, és sokan egymás ellenében, ami a román politikai életnek sajátos dinamikát kölcsönzött.

Az új alkotmány – színe és visszája: demokrácia és bunkókrácia

A készülő Nagy-Románia első problémája a rend volt, mert – Argetoianu, a hajdani krónikairódalom méltó folytatója szerint – 1918 után nagyobb káosz uralkodott, mint 1940-ben³⁸, amikor Besszarábiát és Észak-Erdélyt ki kellett üríteni. Igaz, most semmi sem fenyegette léteben az országot. 1919 novemberében megtartották az első választásokat az általános választójog alapján, de miután egyik párt sem szerzett többséget, „parlamenti blokk”-nak nevezett koalíciós kormányt alakítottak Vaida Voevoddal az élen. Így erdélyi politikusé lett annak dicsősége, hogy a parlament becikkelyezhette az egyesülést Besszarábiával, Bukovinával és Erdéllyel. A tömegek viszont megváltót akartak, és egyelőre Averescu tábornokban látták. Orvosi szemmel valóságos Averescu-pszichózis lett úrrá a lelkeken. Averescu népszerű volt, mint honvédó katona, hiszen maga is lövészárkok életet élt, a legnehezebb helyzetekben feltalálta magát, és akik hazatértek a frontról, úgy hozták magukkal haza a tábornok kultuszát, mintha valami betegséggel tértek volna meg. Elég volt azt kiáltani egy faluban, hogy „jön a tábornok”, és mindenki ott tolongott az út szélén, hogy lássa a „Szentet”.³⁹ Averescu népszerűségét a bukaresti béke is növelte, mert ezt a nép nagy megkönnyebbüléssel fogadta.⁴⁰ Jellemző, hogy 1919-ben a parlamentben Marghilomant, aki különbékét kötött, megéljenezték, míg a győzelmet meghozó politika mesterét, Brătianut hidegen fogadták, mert felelősnek tartották a háborús áldozatokért is.⁴¹ Argetoianu azért is állt Averescu mellé, hogy a tábornokkal a demokrácia helyett diktatúrát vezessenek be. Később büszke is volt magára, hogy Hitler és Mussolini fellépése előtt neki már ilyesmi az eszébe jutott. Csakhogy ő inkább játékmesterként akart szerepelni a karizmatikus vezér háta mögött. És látni kellett, hogy míg a két nagy diktátornak meg kellett dolgozni a népszerűségért, Averescunak elég volt, ha felöltötte kék köpenyét, és egyszerűen útra kelt.⁴² Jellemző, hogy az 1920-as választásokon a liberálisok csak 16 mandátumot nyertek a 369-ből. Hiába aratott Averescu pártja elsőprő győzelmet, a román a tábornok nem vállalkozott diktatúrára, tartotta magát az alkotmányos formákhoz. Talán azért is, mert tudta, hogy a népszerűség nem tart örökké. Ő, aki 1907-ben a lázadó parasztokra lövetett, most földet

oszthatott, de nem eleget, és ezért nimbusza lassan szertefoszlott. Pártja, a „Nép pártja” néppártból klikkpárt lett. Közben azért meg tudta fékezni az országos sztrájkmozgalmat. Ebben Argetoianu belügyminiszter járt élen, aki a kommunistákra is lecsapott – kellő álnoksággal. Engedélyezte a Szocialista Párt kongresszusát, amit munkatársai egyszerűen nem értettek, hogy miért, hiszen „a kommunista veszély” már kezdett országos pszichózissá válni. De ő nem szólt senkinek, mire készül. Előzetesen meghagyta a kongresszusnak, hogy ne tűzzék napirendre a III. Internacionáléhoz való csatlakozást. Várakozásainak megfelelően persze megtették, mire munkatársai meglepetésére az egész kongresszust letartoztatta, és csak azt engedte szabadon, aki nem szavazott a csatlakozás mellett.⁴³ Így alakult az a mérleg, amely még 1938-ban is érvényesnek tűnt: „a román szocializmus, amely az orosz narodnyikok romantikájának hatása alatt született, a német szociáldemokrácia árnyékában nőtt fel, amikor a moszkovita kommunizmus szolgálatába állt, halálos sebet kapott.”⁴⁴

Brătianu pedig kívárta, amíg a mór megteszi a kötelességét, aztán 1922 elején Averescut szabályosan kirúgatta a királlyal és miniszterelnökké nevezte ki magát, és példátlanul brutális választások után pártja, amely az előző választásokon majdnem kiesett, látványos győzelmet aratott. Arról ugyanis nem kívánt lemondani, hogy ne az miniszterelnöksége alatt koronázzák meg Ferdinándot és nejét, Mária királynét.⁴⁵ A választásokon viszont feltárult a román demokrácia másik arca: a bunkókrácia. A liberális párt verőlegényei az ellenfél taborát laposra verték, ha kellett. Csak elvbarátaikat engedték az urnákhoz. De emellett ennél finomabb és hatékonyabb trükkel is éltek: az urnalopással, ez abban állt, hogy az érvényes szavazatokat tartalmazó urnákat kicserélték. Az 1922-es választások durvábbak voltak a szokásosnál, és korszaknyitónak bizonyultak, mert – Argetoianu szerint – „bevezették azokat a szerencsétlen módszereket, amellyel minden kormány az általános választójogot a klikkérdekek szolgálatába züllesztette. De hogy ne robbanjon fel a kazán, amely időnként nagyon is felforr, biztonsági szelepként meghagyták a kisebbségek arányos képviselét.”⁴⁶ Ha egy párt ugyanis elérte a 2%-ot besuvadhatott a parlamentbe. De az erőszakról senki sem mondott le. 1926-ban, amikor az Averescu-féle néppárt

megint győzött, a katonaságot és a csendőrséget is bevetették a szavazók megdolgozására. És még abban az évben a liberálisok még jobban leereszkedtek a választókhoz, Dolj megye prefektusa saját kezével vert véresre embereket.⁴⁷ Argetoiano meg is mondta egy újságírónak: „Mit akar? Nálunk mindenütt verekednek: otthon, az iskolában, a rendőrségen, a hadseregben. Mindent elfogadnak, mindennek alávetik magukat.”⁴⁸ Igaz, nem mindig.

A választás kimenetele olykor magasabb szférákban dőlt el, olykor nem. 1931-ben, amikor a Iorga vezette szakértő kormány került hatalomra, Gafencu, majdani külügyminiszter a választásokat borzalmasabbnak tartotta, mint a tatár- vagy a sáskajárást; ő ugyan megúsza verés nélkül, mert revolverrel felfegyverkezve és híveitől övezve járta a falvakat, viszont látnia kellett, amint „a valóságos állami forradalom” során csendőrök és katonák verik a választókat, a „polgárháborút” pedig maga a prefektus irányította felülről, közvetlenül pedig köztörvényes figurák vezényelték a városi csőcseléket. És Gafencu hiába sürgönyözött Iorgának, a válasz: „egyik napról a másikra nem tudok jobb erkölcsöket adni!” Két évvel később a liberális kormányfő, I. Duca már nagylelkűbbnek bizonyult, mert utasította az illetékeseket, hogy Gafencu körzetében biztosítsák a választási szabadságot, és fivérének megmondta, ne aggódjon, kiadta a parancsot, hogy hagyják békén a barátját, és békében hagyták, szenátorrá választották.⁴⁹ És képzelhetjük, mit össze-vissza káromkodtak, de azért akadt, aki udvariasan úgy szólította meg választóit: „Bonjour popor!” („Jó napot nép!”)⁵⁰ Az erőszak a hétköznapiakat is olykor áthatotta, a katonatisztek például pisztollyal szolgáltattak maguknak igazságot, ha valakivel meggyűlt a bajuk.⁵¹ Így aztán nem csoda, ha Erdélyben és Besszarábiában olykor olyanokat mondtak a liberális terror miatt, hogy jobb volt a magyarok alatt, az oroszok is elnézőbbek voltak.⁵² Az erdélyi román politikusokat először annyira meglepte a bunkókrácia brutalitása, hogy nem is vettek részt a gyulafehérvári koronázáson. És tette ezt Maniu, a gyulafehérvári nemzeti gyűlés szürke eminenciása, akiben sokan Nagy-Románia megteremtőjét látták. A királyt ez mélyen el is keserítette, és az is, hogy Maniu tanácsára a görög katolikus főpapok sem jelentek meg az új koronázó székesegyházban. Pedig a király azért, hogy ne sértse meg egyik felekezetet sem, nem az orto-

dox főpappal koronáztatta meg magát, hanem saját maga tette a fejére a koronát, majd feleségét koronázta meg.

Brătianunak viszont jól jött Maniu és tábora távolmaradása. Igazolhatta eddigi politikáját. Mire egyes erdélyiek keserűségükben kiadták a jelszót: „Erdély az erdélyieké”. 1922-ben Bécsben meg is jelent ezzel a címmel egy brosúra, amely átértékelte a hagyományos magyarellenességet és Habsburg-barátságot, azt fejtegetve, hogy a fejedelmi kor kifejezetten segítette a románságot, a Habsburgok viszont intrikáikkal szembefordították egymással a magyarokat és a románokat. Viszont az erdélyi románokat sem köti össze semmi az ókiriályságbeliekkel. A kiút: az önálló és független Erdély.⁵³ És ehhez az előszót Vaida Voevod, Ferenc Ferdinánd bizalmasa írta. Traian Vuia, a repülés egyik úttörője csak magánlevélben kesergett azon, hogy a gyulafehérvári nemzeti gyűlés csupán komédia volt, az ókiriályságbeli csokajok csak mosolyogtak rajta, úgy tekintették, hogy Erdélyt a fegyveres foglalás révén uralják, most pedig „bizánci vírussal” fanariotizálják az erdélyieket, és „ha egy új európai változás nem rázza meg alapjaiban Új-Romániát, 20-30 éven belül balkanizálódunk”.⁵⁴ De aztán elaludt a lokálpatrióta, pontosabban regionalista felbuzdulás, miután fokozatosan integrálódtak a hatalmi struktúrákba. 1926-ban az erdélyi Nemzeti Párt egyesült az ókiriályságbeli Parasztpárttal, és megalakították a Nemzeti Parasztpártot. A két regionális pártból létrejött az első modern tömegpárt.⁵⁵ Program szintjén pedig megvalósult az ókiriályságbeli szocialisztikus beállítottságú törekvések és az erdélyiek liberalizmusának a szintézise, amely a társadalmi igazságosság és a fokozatos fejlődés igényét társította. A két hangadó személyiség habitusa is ezt jelenítette meg. Ion Mihalache, egykori falusi tanító mindig népviseletben járt, ami elkötelezettségére utalt, Iuliu Maniu szolid eleganciája pedig szintén kirívott abból a világból, akár csak elvhűsége. Bárdossy László, magyar nagykövet, aki el-elcsevegett Titulescuval, a nagy európeérrel, nem tagadta, Maniu „azoknak a román politikusoknak a sorában, akikkel eddig találkoztam, nézetem szerint... az egyetlen államférfi. Nem színészkedik, nem blöfföl, amit mond, őszinteséget revelál, és nagyobb perspektívára vall.”⁵⁶ A bukaresti szerb nagykövet pedig így látta: „Maniu ragaszkodik a parlamenthez régi hazája hagyományának megfelelően, ahol a parlamentet Magyarország dicsőségének tartották, mivel ez volt Európa legrégebb ilyen intézmé-

nye (mert ezer éve alapították).⁵⁷ Az eredmény: a Nemzeti Parasztpártot nyugati szemmel az angol Munkáspárthoz lehetett hasonlítani.⁵⁸ És bár Maniu mindig a becsületes választások híveként lépett fel, kortesei már nem ezt tették. Éltek a demagógia fortélyjaival. 1929-ben Nichifor Crainicot, a neves író és teológust a Parasztpárt egy olyan liberális ellen állította ki, mindenkinél többet fáradt a megyei érdekekért. De a cél érdekében a parasztpárti főkortes a parasztoknak az ellenjelölt albán származásával jött elő, és azzal, hogy egész éjszaka az albán himnuszot énekel, a Riki-tiki-tavit. Ezt a nevet a bukaresti színház plakátján olvasta. (Az emlékező Crainic szerint ez egy dráma, valójában egy mongúz története.) Ezzel szemben, hangoztatta ugyanaz a kortes-vezér, a „mi jelöltünk” reggeltől estig az Ébredj román!-t énekl. Majd jött egy másik kortes, aki elmondta, hogy Crainic paraszt, és ő maga is az, méghozzá bukaresti paraszt. A siker nem is maradt el.⁵⁹

A liberálisok azonban jobban tudták, mikor kell győzni, mikor van a választási győzelemnek igazi tétje. Brătianu 1922-ben pontosan tudta, hogy a koronázás alapító szimbolikus esemény, de ennél is fontosabb az új alkotmány. Ehhez kellett a hatalom és az elsöprő parlamenti többség. A békeszerződés után Románia fő problémája olyan nemzeti állam kiépítése lett, amely integrálja a különböző fejlettségű területeket, a különböző nemzetiségeket és tompítja a társadalmi ellentéteket. Ehhez kellett az új alkotmány. El is készült, 1923 márciusában fogadta el a parlament. Maniu és pártja az új alkotmányt semmisnek tekintette, de aztán később elfogadta, és ennek az alkotmánynak az alapján harcolt az alkotmányellenes törekvések ellen.

Az új alkotmány az 1866-osra épült. De immár nem oligarchikus, hanem demokratikus jellegű lett. Törvénybe iktatták az általános választójogot, ami kockázatos kísérlet lehetett. Viszont a stabilitás érdekében a királyi hatalmat nem korlátozták. A törvényhozó hatalmat továbbra is megosztották a király és az országgyűlés között, és a király minden rendelkezését egy miniszternek kellett ellenjegyezni, aki ezért felelt, míg a király nem felelt senkinek, hiszen továbbra is Isten kegyelméből és a nemzeti akarattól gyakorolta a hatalmat. A királynak jogában állt a miniszterek kinevezése és visszahívása. Ő a hadsereg főparancsnoka. Az igazságszolgáltatás menetébe nem avatkozhatott, de a kegyelmezés joga megillette.

Külföldi államokkal szerződéseket köthetett, de csak akkor, ha előtte a törvényhozó hatalom beleegyezett. A törvényhozó hatalom két házból állt: a képviselőházból és a szenátusból. Ez utóbbi tagjainak egy részét szintén választották. A parlament feloszlataása szintén királyi jog maradt. A kisebbségi jogokat a homogén nemzetfelfogással ötvözték: „A románok etnikai és vallási különbség nélkül lelkiismereti, tan-, sajtó-, gyülekezési-, társulási szabadságnak örvendenek, és minden törvény által megállapított szabadságoknak és jogoknak.” Továbbá: „A vallásos hitbeli és felekezeti, az etnikai eredetbeli és nyelvi különbségek Romániában nem képeznek akadályt a polgári és politikai jogok megszerzésében és gyakorlásában.” Az új alkotmány megerősítette a törvényelőtti egyenlőséget, és kimondta a nemesi címek használatának tilalmát. Viszont a kisebbségi szerződés követelményeinek gondosan nem tett eleget.

Akad olyan minapi történész, aki évtizedek távolából, 1990 után, számonkérést kért számon az 1918-as esztendő főszereplőitől. Meg kellett volna szerinte állapítani, hogy ki milyen hibát követett el, és akkor a román társadalom egészséges organizmusként lépett volna a fejlődés útjára, és így nézett volna szembe a kihívásokkal. De a számonkérés elmaradása miatt belső bajok emésztették, nem tudta leküzdeni a török-fanarióta-keleti átkos örökséget.⁶⁰ Ennek egyik lényeges mozzanata a korrupció. És a következő szöviccnek híre ment a világban: Ro-mánia egy nemzetre vonatkoztatott klepto-mánia.⁶¹ Csakhogy az erdélyi magyarság megpróbáltatásainak krónikása szerint éppen „a korrupció volt a kisebbségi jogok egyetlen védője”.⁶² A parasztpárti Virgil Madgearu egyszer keserűen jelezte Bárdossy László magyar követnek, hogy „a romániai korrupció előnyeit elsősorban a kisebbségiek élvezik, még pedig azért, mert a román tisztviselő román fajtársától nem meri elfogadni (!?) a megvesztegetésre szánt baksist, attól félve, hogy az ellenpártnál feljelenti”.⁶³ Így szegény román „fajtársaknak” nem maradt csak a nemzetállam adta előnyök kiaknázása, de azért némi korrupcióval egybekötött gazdasági-politikai ügyeskedésben és üzérkedésben magukra találtak, és az afacere (ügylet) kifejezésből megszületett a jelenség neve: *afacerism* (üzérkedés, nyerészkedés).⁶⁴ Valljuk meg, a korrupció megkeserítette az életet, de elviselhetővé is tette. Persze, le kellett küzdeni, vagy inkább kordában tartani. De az is tény, hogy a korrupció csak tünet, okozat. És ki ne tudta volna: fejlődéssel, fejlesztéssel

számolhatók fel az okok. De milyen fejlődés, és hogyan? Miként segíthette elő a fejlődést a kor legnagyobb reformja: az 1921-es földreform, amelyet az új Románia alapító eseményének szántak.

Folytatjuk.

Jegyzetek

- ¹ Idézi Peter Haslinger: *Arad, November 1918*. Wien – Köln – Weimar, 1993. 63.
- ² *Erdély története III*. Szerk. Szász Zoltán. Bp., 1988. 1716.
- ³ Iuliu Maniu: *Patria de lux*. [h. n.] 2001. 16.
- ⁴ Octavian Goga: *Încă odată Alba Iulia*. Biblioteca Academiei Române, București, Ms. r. 4090. 31.
- ⁵ *Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918*. V. Buc. 1986. 408.
- ⁶ Lucian Leuștean: *România, Ungaria și tratatul de la Trianon*. Iași, 2002. 52.
- ⁷ Francia diplomáciai iratok 2. Trianon 1919.1920. Szerk. Ádám Magda, Ormos Mária. Ford. Barabás József. 2007. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/francia-diplomaciai-2/ch02.html> (2016-02-29)
- ⁸ *Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918*. VI. Buc. 1986. 108.
- ⁹ 1918. V. 460–461.
- ¹⁰ Leuștean: *România, Ungaria*, 73.
- ¹¹ Leuștean: *România, Ungaria*, 65.
- ¹² Leuștean: *România, Ungaria*, 188–190.
- ¹³ *Istoria românilor. VIII*. Szerk. Ioan Scurtu. București, 2003. (továbbiakban: IR) 19.
- ¹⁴ Francia diplomáciai iratok 2. Trianon 1919.1920. Szerk. Ádám Magda, Ormos Mária. Ford. Barabás József. 2007. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/francia-diplomaciai-2/ch02.html> (2016-02-29)
- ¹⁵ 1918. VI. 129.
- ¹⁶ Lucian Leuștean: *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920–1923)*. Iași, 2003. 71–73.
- ¹⁷ Paul H. Stahl: *Șerban Voinea 1894–1969*. Paris, 1990. 17.
- ¹⁸ Catherine Durandin: *Histoire des Roumains*. Paris, 1995. 261.
- ¹⁹ *Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918*. V. Buc. 1986. 363.
- ²⁰ Leuștean: *România, Ungaria*, 94., 97., 113.
- ²¹ Henri Prost: *Destinul României (1918–1954)*. București, 2006. 55.
- ²² Leuștean: *România, Ungaria*, 123.
- ²³ Leuștean: *România, Ungaria*, 141.
- ²⁴ Leuștean: *România, Ungaria*, 151.
- ²⁵ Leuștean: *România, Ungaria*, 151.
- ²⁶ Leuștean: *România, Ungaria*, 162.

- ²⁷ IR VIII. 24.
- ²⁸ 1918. VI. 126.
- ²⁹ Leuştean: *România, Ungaria*, 162–163,
- ³⁰ Kovács Mária: A nemzeti önrendelkezés csapdája. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nemzeti_onrendelkezes_csapdaja/ (2016-03-01)
- ³¹ Stoenescu: *Istoria*, III. 80.
- ³² Alexandru Marghiloman: *Note politice 1897–1924*. IV. Buc. 1927. 327.
- ³³ Constantin Argetoianu: *Memorii. Pentru cei de mâine*. VI. Bucureşti, 1996. 30.
- ³⁴ Argetoianu: *Memorii*, VI. 213
- ³⁵ Argetoianu: *Memorii*, VI. 32.
- ³⁶ Argetoianu: *Memorii*, VI. 120.; Stoenescu: *Istoria*, III. 28.
- ³⁷ Ov. S. Crohmălniceanu: *Literatura română între cele războaie mondiale*. I. Bucureşti, 1967. 13.
- ³⁸ Argetoianu: *Memorii*, VI. 256
- ³⁹ Argetoianu: *Memorii*, VI. 44–46.
- ⁴⁰ Mihail Manoilescu: *Memorii*. I. Bucureşti, 1993. 29.
- ⁴¹ Florin Constantiniu: *O istorie simceră a poporului român*. Buc. 2002. 297.
- ⁴² Argetoianu: *Memorii*, VI. 27., 46.
- ⁴³ Argetoianu: *Memorii*, VI. 181–184.
- ⁴⁴ Şerban Voinea: Socialismul. *Enciclopedia României*. III. Buc. 1939. 291.
- ⁴⁵ Argetoianu: *Memorii*, VI. 248., 264
- ⁴⁶ Argetoianu: *Memorii*, VI. 300.
- ⁴⁷ Constantin Argetoianu: *Memorii. Pentru cei de mâine*. VII. Bucureşti, 1996. 292.
- ⁴⁸ C.-G. Costaforu: *Les crimes de la Sûreté*. Paris, 1926. XIV.
- ⁴⁹ Grigore Gafencu: *Însemnări politice*. Bucureşti, 1991. 143–144., 307–308
- ⁵⁰ Manoilescu: *Memorii*, II. 258.
- ⁵¹ Alex Mihai Stoenescu: *Istoria loviturilor de stat din România*. II. 2006. 432
- ⁵² Manoilescu: *Memorii*, I. 45.
- ⁵³ Valentin Trifescu: Transilvanismul lui Iancu Azapu. https://www.academia.edu/8771525/Transilvanismul_lui_Iancu_Azapu_%C3%AEn_Anuarul_%C5%9Ecolii_Doctorale_Istorie_Civiliza%C5%A3ie._Cultur%C4%83_V_Cluj_2011 (2016-04-06)
- ⁵⁴ Ionuţ Ţene: Originile intelectuale ale ardelenismului românesc. Partea II. <http://www.napocanews.ro/2010/08/originile-intelectuale-ale-ardelenismului-romanesc-partea-ii.html> (2016-04-06)
- ⁵⁵ Marcel Ivan: *Evoluţia partidelor noastre politice*. Sibiu, [é. n.] 27.
- ⁵⁶ MOL, K 63, Külügyminisztérium, Politikai osztály, 245. cs. 1935:27/7. 61. (márc. 10.)
- ⁵⁷ Jovan Dučić: *Rapoarte diplomatice din Bucureşti (1937–1939)*. Bucureşti, 1998. 34.
- ⁵⁸ Joseph S. Rouček: *Contemporary Roumania and her Problems*. [1932] New York, 1971. 95.
- ⁵⁹ Nichifor Crainic: *Zile albe–zile negre*. Bucureşti, 1991. 308.
- ⁶⁰ Constantiniu: *Istoria*, 298–299.
- ⁶¹ John Gunther: *Inside Europe*. London, 1937. 395.
- ⁶² Mikó Imre: *Huszonkét év*. Bp., 1941. 31.
- ⁶³ MOL, K 63 Külügyminisztérium, Politikai osztály, 245. cs. 1935: 27/7. 55. (1935. ápr. 17.)
- ⁶⁴ Nichifor Crainic: *Memorii*. Bucureşti, 1997. 194, 196.

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE